

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

БУТКОВСЬКА ОКСАНА СТЕПАНІВНА

УДК 81'373.46:81'27]-115/-116=161.2=162.1=111

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ
СОЦІОЛІНГВІСТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ,
ПОЛЬСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Мацюк Галина Петрівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри загального мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Єрмоленко Сергій Семенович,
Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу загального мовознавства

кандидат філологічних наук, доцент
Пальчевська Олександра Святославівна,
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності,
доцент кафедри технічного перекладу

Захист відбудеться «13» жовтня 2016 року о 14-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано « » вересня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Зіставне термінознавство розпочало свій розвиток у працях про терміносистеми різних наукових галузей на матеріалі української та інших мов (Е. Брагіна, І. Вакулик, С. Кришталь, І. Нікуліна, О. Старченко та ін.). Однак термінологія підрозділів лінгвістичної науки, куди потрапляє терміносистема соціолінгвістики як інтегрального напрямку та самостійної дисципліни, все ще маловивчена. Окремі аспекти формування соціолінгвістичних термінів розкривають праці Г. Бідера, І. Браги, І. Версти, Ю. Дзябко, А. Загнітка, О. Селіванової, Н. Шумарової, Г. Яворської. Невирішеною залишається проблема спільних та відмінних ознак структури і семантики соціолінгвістичних термінів в різних мовах. У дисертації її проаналізовано на матеріалі української, польської та англійської мов, вибір яких не випадковий: впорядкування терміносистеми соціолінгвістики української мови перебуває на етапі текстової кодифікації, терміни польської мови вже зафіксовані в першому соціолінгвістичному словнику (А. Skudrzykowa, К. Urban), а терміносистема англійської мови кодифікована в енциклопедіях та словниках (С. Baker, R. Mesthrie, К. Malmkjær, P. Trudgill та ін.).

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою розвитку теорії зіставного термінознавства в межах системно-структурного підходу до аналізу термінів близько- і далекоспоріднених мов, що в перспективі сприятиме формуванню теоретичного підґрунтя зіставної лексикографії та укладанню навчального соціолінгвістичного словника перекладного типу.

У дисертації в основу зіставного аналізу соціолінгвістичних термінів покладено: 1) загальні теоретичні принципи зіставлення мов (Ю. Жлуктенко, І. Корунець, М. Кочерган, А. Левицький, М. Пещак, J. Fisiak, T. Krzeszowski, G. Nickel та ін.); 2) теоретичні результати досліджень лексико-семантичних систем різних мов (Л. Верба, С. Єрмоленко, А. Кравчук, В. Левицький, А. Лучик, В. Манакін, М. Фабіан, D. Cruse, G. Kleparski, J. Lyons, T. Nida, S. Ullmann та ін.); 3) категорії та поняття термінознавства (Р. Дудок, Т. Кияк, А. Коваль, І. Кочан, Е. Скороходько, G. Budin, Н. Felber, F. Grucza, W. Nowicki, A. Rey, R. Temmerman, W. Zmarzer та ін.); 4) категорійну базу соціолінгвістики, сформовану на матеріалі різних мов (Б. Ажнюк, Л. Васильєва, Г. Вусик, В. Демченко, Л. Масенко, Г. Мацюк, С. Соколова, Л. Ставицька, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Труб, С. Baker, J. Bralczyk, F. Coulmas, S. Gajda, S. Grabias, D. Crystal, E. Lipińska, В. Spolsky, P. Trudgill та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає науковій темі кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка «Актуальні проблеми сучасної дискурсології» (номер державної реєстрації 0113U005126). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 18 грудня 2013 року).

Мета дисертації – виявити структурні ознаки одно-, дво-, три- і багатокомпонентних соціолінгвістичних термінів та з'ясувати їх семантику в ході

аналізу терміносистем української, польської та англійської мов у зіставному аспекті.

Поставлена мета зумовила потребу вирішення таких **завдань**:

1) розкрити історико-методологічні засади здійснення зіставного дослідження термінів соціолінгвістики на підставі праць із зіставної лексикології, семантики, термінознавства і сформувані теоретичне підґрунтя для створення методики поетапного моделювання термінологічних полів цих терміносистем;

2) дослідити особливості морфемної структури термінів-однословів;

3) проаналізувати граматичні ознаки дво-, три- і багатокомпонентних термінів, описати їх основні структурні моделі, виявити спільні і відмінні характеристики термінів в трьох мовах;

4) дослідити семантичну структуру, спільні та відмінні семантичні ознаки, парадигматичні відношення термінів соціолінгвістики для формування семантичних груп у трьох мовах;

5) обґрунтувати термінологічні поля, наповнивши їх склад та визначивши ієрархію термінів на основі розробленої методики поетапного моделювання;

6) розкрити роль термінологічного поля (далі ТП) як засобу структурної організації терміносистем соціолінгвістики кожної з мов;

7) систематизувати англо-польсько-українські відповідники для укладання навчального словника соціолінгвістичних термінів.

Об'єктом дослідження є терміни соціолінгвістики української, польської та англійської мов.

Предмет дослідження – особливості структури і семантики цих термінів, їх спільні та відмінні характеристики, способи добору і структурування складу термінологічних полів у трьох мовах (ядра, наволоядерної зони, периферії).

Матеріалом для аналізу послужили 363 терміни української, 355 польської та 364 англійської мов, зібрані методом суцільної вибірки із лінгвістичних словників, енциклопедій та соціолінгвістичних праць (загальний обсяг джерел – понад 810000 слововживань).

Методи дослідження, які забезпечують системно-структурний підхід до аналізу соціолінгвістичних термінів: зіставний; структурний, зокрема аналіз за безпосередніми складниками, компонентний аналіз, прийом опозицій, процедура ступінчастої ідентифікації; елементи кількісного аналізу; прийом калькування та описовий переклад.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на матеріалі термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах

вперше:

- досліджено спільні та відмінні ознаки структури та семантики термінів з точки зору вербалізації соціолінгвістичних понять;

- виявлено набір терміноелементів та структурних моделей, за якими утворено терміни;

- розроблено методику поетапного моделювання термінологічних полів;

- обґрунтовано ТП як продуктивний засіб структурування терміносистеми в умовах її некодифікованого стану в соціолінгвістичних словниках та енциклопедіях (для української мови), часткової кодифікації (для польської мови) та кодифікованого вияву (для англійської мови);

удосконалено:

- методику зіставного аналізу термінологічних полів;

подальшого розвитку набули:

- теорія зіставного термінознавства та зіставної лексикографії в аспекті добору та систематизації термінів і укладання перекладних словників;

- вивчення системної організації термінів.

Практичне значення дослідження. Положення і висновки дисертації можна використати в курсах лекцій і практичних занять із загального мовознавства (для вивчення питань «основи зіставного мовознавства», «методи зіставного аналізу мов»), зіставної лексикології (проблеми «семантична структура слова», «парадигматичні відношення», «безеквівалентна лексика»), термінознавства («структура терміна», «методика моделювання термінологічних полів», «термінологічне поле»), спецкурсах із дисциплін соціолінгвістичного циклу. Отримані результати сприятимуть створенню нових посібників та підручників із згаданих напрямів. Матеріали дисертації є підставою для укладання розділів першого «Англо-польсько-українського навчального словника соціолінгвістичних термінів».

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дослідження авторка одержала самостійно. Наукових праць на тему дисертації, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дисертації. Усі положення й результати дослідження обговорено на науково-методичних семінарах кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (2013–2016). Висновки дисертації апробовано на конференціях: Міжнародній науковій конференції «Пріоритети мовознавчої науки у контексті глобалізаційних процесів» (Київ, 2015) Міжнародній науковій конференції «Лінгвістичний простір вищої школи драгомановців (до 95-річчя кафедри української мови та 180-річчя Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова» (Київ, 2015), XII Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 2015), Міжнародній конференції молодих українців та дослідників східної слов'янщини (Варшава, 2015), Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2015), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – VIII» (Вінниця, 2015), XI Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 2014).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертації викладено у 8 публікаціях, з яких 5 статей вийшли у фахових виданнях України, 2 статті – у закордонних збірниках та 1 стаття у збірнику наукових праць.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (зокрема, спеціальної літератури – 307 позицій та джерельної бази – 140 найменувань). У тексті дисертації є шість

гістограм, які ілюструють розроблену методику на прикладі виокремлення термінологічних полів «мовна ситуація», «мовна політика», «політична комунікація». Додатки до дисертації містять матеріали до «Англо-польсько-українського навчального словника соціолінгвістичних термінів». Повний обсяг роботи становить 301 сторінку, із них 184 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір і актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання, об'єкт, предмет і наукову новизну дисертації, зазначено фактичний матеріал та методи дослідження, розкрито теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень дослідження, окреслено структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Історико-методологічні засади зіставного дослідження терміносистем» присвячено розкриттю теоретичних аспектів аналізу термінів у різних мовознавчих традиціях.

Підрозділ 1.1 «З історії зіставного вивчення термінів» розкриває перебіг досліджень на матеріалі української, польської та англійської мов, починаючи від публікацій з граматики (Ю. Жлуктенко, І. Карамішева, В. Кононенко, І. Кононенко, N. Morciniec, J. Hawkins), з лексики та фразеології (К. Бондаренко, Л. Бублейник, Р. Зорівчак, S. Prędota) до праць із зіставного аналізу терміносистем різних мов (Т. Голі-Оглу, Ю. Дзябко, О. Константінова, Л. Ніколаєва та ін.).

Підрозділ 1.2 «Теорія зіставного вивчення терміносистеми соціолінгвістики» розкриває спектр питань про взаємодію мови і суспільства в працях українських та зарубіжних дослідників. Для здійснення зіставного аналізу соціолінгвістичної термінології, окрім загальних теоретичних принципів зіставлення мов і теоретичних результатів досліджень лексико-семантичних систем різних мов, враховано загальноприйняте розуміння категорій термінознавства та соціолінгвістики. Підходи до аналізу поняття *термін* (Р. Дудок, І. Кочан, Т. Панько, Л. Симоненко, Е. Скороходько, M. Cabré, F. Grucza, J. Lukszyn, J. Sager та ін.) зумовлюють визначення в дисертації *соціолінгвістичного терміна* як мовного знака (слово чи словосполучення), що виражає спеціальне поняття соціолінгвістики.

Підрозділ 1.3 «Категорійна база дослідження» розкриває засоби аналізу структури та семантики одно-, дво-, три- та багатокомпонентних назв. Для вивчення питань структури відштовхуємося від понять *морфологічний* та *синтаксичний словотвір*, з метою дослідження семантики термінів використано категорії *семантична група*, *термінологічне поле*. Під семантичною групою (далі – СГ) розуміємо об'єднання пов'язаних за змістом термінів, незалежно від їхньої морфологічної природи. ТП постає як сукупність термінів, що мають спільні семантичні ознаки, відповідні мовним та позамовним чинникам, які й визначають належність терміна до певної поняттєвої сфери (про що стверджували А. Реформатський, С. Шелов, О. Суперанська, Р. Цаголова, О. Жукова, О. Коваль, Л. Костенко, А. Ляшук та ін.). Системні відношення між термінами семантичних груп і термінологічних полів

розкрито шляхом аналізу спільних та відмінних семантичних ознак в ході дослідження *гіперо-гіпонімії, синонімії та антонімії*.

Підпорядкована аналізу семантики термінів категорійна база постає як один із компонентів розробленої методики моделювання термінологічних полів, що передбачає послідовність таких етапів: 1) відбір – за показниками частотності – із масиву зібраних одиниць найчастіше вживаних базових термінів соціолінгвістики з метою об'єднання навколо них семантично пов'язаних одиниць (тобто виокремлення семантичних груп і наповнення складу кожної з них); 2) визначення в складі тієї чи іншої семантичної групи спільних і відмінних ознак семантики базового терміна та всіх інших одиниць групи з метою встановлення її структури (шляхом обґрунтування місця термінів і парадигматичних відношень між ними); 3) виявлення спільних ознак змісту базових термінів різних семантичних груп з метою їх подальшого об'єднання в термінологічні поля; 4) обґрунтування – на основі аналізу семантичної структури базових термінів семантичних груп – термінів-домінант як ідентифікаторів кожного з термінологічних полів; 5) з'ясування семантичних відношень між термінами-домінантами термінологічних полів і одиницями семантичних груп з метою встановлення складу структурних елементів полів, тобто ядра, навколоядерної зони, периферії.

Підрозділ 1.4 «Методи зіставного вивчення термінів соціолінгвістики» розкриває шляхи пізнання структури і семантики термінів з метою виявлення їх спільних та відмінних ознак в трьох мовах (*зіставний метод*).

Структурні особливості термінів соціолінгвістики, а саме ознаки морфемної структури однокомпонентних термінів, набір терміноелементів та структурних моделей, за якими утворено дво-, три- і багатокомпонентні терміни, досліджено за допомогою *структурного методу*, зокрема *аналізу за безпосередніми складниками*. Процедуру розщеплення значення слова на мінімальні семантичні компоненти, яку забезпечив *компонентний аналіз*, застосовано для виокремлення семантичних груп, визначення тотожностей і відмінностей семантичного змісту базового терміна та всіх інших одиниць тієї чи іншої групи, а також для виявлення спільних ознак змісту базових термінів різних семантичних груп. Місце кожного терміна та парадигматичні відношення між ними в складі семантичної групи розкрито за допомогою протиставлення одиниць на основі наявності чи відсутності певної диференційної ознаки (*прийом опозицій*). З'ясування набору семантичних ознак базових термінів семантичних груп через трансформації дефініцій передбачає, насамперед, визначення родових назв – термінів-домінант, які й послужили ідентифікаторами відповідних термінологічних полів. Послідовне розкриття семантичних відношень між термінами-домінантами і компонентами семантичних груп дало змогу визначити ієрархію одиниць кожного з полів (*процедура ступінчастої ідентифікації*). *Елементи кількісного аналізу* посприяли встановленню продуктивності структурних моделей термінів, а також розкриттю тенденцій формування термінологічних полів у трьох мовах. Термінологічні лакуни у складі терміносистем трьох мов заповнено шляхом передачі комбінаторного складу терміна (морфем чи лексем) буквальними відповідниками мови перекладу та за

допомогою розгорнутого роз'яснення значення терміна (*прийом калькування, описовий переклад*).

Другий розділ «Структура термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах» присвячено зіставному дослідженню структурних ознак одно-, дво-, три- та багатокомпонентних термінів соціолінгвістики.

У підрозділі 2.1 «Однокомпонентні назви» здійснено аналіз морфемної структури термінів, що вказує на перевагу похідних назв. Серед них найбільшу кількість становлять афіксальні деривати (по 39 одиниць української й польської мов та 31 термін англійської мови). Виявлено основні суфіксальні моделі термінів (N+Suf=N, V+Suf=N, Adj+Suf=N). Суфіксальні типи одиниць представлені питомими та запозиченими суфіксами, наприклад: укр. **-ість**, **-ни-** (**-енн-**), **-ацій-**, **-изм** (**-ізм**) (*багатомовність, запозичення, дискримінація, монолінгвізм*); пол. **-ość**, **-enie**, **-ista**, **-acj-**, **-izm** (*wielojęzyczność, zapożyczenie, bilingwista, dyskryminacja, monolingwizm*); англ. **-ity**, **-ion**, **-ation**, **-ism** (*bilinguality, discrimination, creolization, monolingualism*) та ін.

Префіксальні моделі термінів містять морфемі іншомовного походження: **інтер-**: *інтердіалект, інтерлінгва*; **де-**: *декреолізація*; **супер-**: *суперстрат*; **суб-**: *субстрат*; **ад-**: *адстрат* в українській мові; **суб-**: *subjęzyk*; **супер-**: *superstrat*, **ад-**: *adstrat*, **контр-**: *kontrjęzyk*, **гіпер-**, **гіпо-**: *hiperglosja, hipoglosja* в польській мові; **інтер-**: *interlanguage*; **де-**: *denationalization*; **супер-**: *superstratum*; **суб-**: *substratum*; **ад-**: *adstratum* в англійській мові. Невисока продуктивність префіксальних моделей зумовлена нездатністю префіксів утворювати терміни з цілком новим лексичним значенням. Проте такі назви сприяють ефективному позначенню протилежних за змістом понять.

Терміни-композиції містять морфемі грецького і латинського походження: укр. *ідіолект, акролект, мікросоціолінгвістика, соціолект*; пол. *idiolekt, akrolekt, mikrosocjolingwistyka, socjolekt*; англ. *idiolect, acrolect, microsociolinguistics, sociolect* та ін. Поєднуючись із тими самими твірними основами, префіксоїди **мікро-**, **макро-**, **моно-**, **мульти-** надають їм антонімічного значення. У терміносистемі польської мови виявлено співвідносні назви – наприклад, утворені із використанням основ **біо-**: *biolekt*; **професj(-о-)**: *profesjolekt*; **фамілі(-о-)**: *familiolekt*; **гендер(-о-)**: *genderolekt* терміни функціонують паралельно до багатокомпонентних назв: *odmiana biologiczna, odmiana zawodowa, odmiana rodzinna* та ін. Подібні відповідники ілюструють явище міжрівневої синонімії. Терміни-юкстапозиції зафіксовано лише в англійській мові, що зумовлено її граматичною природою.

З'ясовано, що активне утворення ініціальних та цифрових абревіатур характерне для термінології англійської мови, наприклад: *FLA – first language acquisition, L1 – first language* та ін. В українській та польській мовах подібні назви (*МКС – мовна картина світу, J1 – język pierwszy*) виявляють невисоку продуктивність, що пов'язуємо із недостатньою уніфікованістю терміносистем цих мов.

У підрозділі 2.2 «Двокомпонентні назви» проаналізовано структурні особливості термінів з урахуванням граматичних і семантичних ознак їхніх елементів.

Обґрунтовано, що до найпродуктивніших моделей творення термінів соціолінгвістики належить модель Adj+N: *рідна мова, puryzm językowy, native speaker* та ін. (зафіксовано 123 одиниці в українській мові, 122 в польській та 96 в англійській), яка ілюструє властивість атрибутивно-субстантивних структур найкраще передавати специфіку родо-видових відношень. Опорний компонент термінологічних одиниць української та англійської мов ілюструє позиційно фіксоване ліве розширення (тобто атрибути приєднуються до терміна-гіпероніма зліва), а в польській мові – праве, що є важливою ознакою синтагматичних відношень у ній. В англійській мові високу продуктивність засвідчує модель $N_{\text{adjunct}}+N$ (наприклад, *target language, status planning* та ін.), в якій іменники у препозиції функціонують як атрибутивні конкретизатори стрижневого слова-виразника родового поняття (за цим вбачаємо вплив загальномовних чинників на формування терміносистем). Структурні типи Part II+N, Num+N та ін. є менш продуктивними (*поширений білінгвізм, język pierwszy, mixed language*).

У підрозділі 2.3 «Трикомпонентні назви» досліджено особливості термінів, їх роль у формуванні ієрархічної організації наукових понять, структурні моделі назв.

З'ясовано, що поява трикомпонентних структур відповідає тенденції до семантико-парадигматичної регулярності. Наприклад, в англійській мові термін *language acquisition* має гіпоніми *first language acquisition* та *second language acquisition*, виокремлені за допомогою ознак 'перша мова' та 'друга мова'. Термін *first language acquisition*, в свою чергу, стає гіперонімом для утвореного шляхом розвитку синтагмозначення гіпоніма *bilingual first language acquisition* (дифенційна ознака 'дві мови'). Видова назва виявляє спільність із гіперонімом на рівні семантики та структури, вступаючи у відношення підпорядкування. При цьому вона має принаймні одну ознаку, якою вирізняється серед однорідних назв, перебуваючи з ними у відношеннях координації. Таке поєднання відношень підпорядкування і координації відповідає ієрархічній структурі соціолінгвістичного знання.

Трикомпонентні одиниці ілюструють значну кількість структурних моделей. Встановлено найпродуктивнішу в українській та польській мовах модель Adj+(Adj+N): *зовнішня мовна політика, wewnętrzna polityka językowa*. В англійській мові найпродуктивнішою є модель Adj+($N_{\text{adjunct}}+N$): *formal language planning* та ін. Інші структурні типи, як-от: (Adv+Part II)+N, N+(N+N_G) в українській, N+(N_{GPI}+N_{GPI}), N+(Num+N_G) в польській та (N_{adjunct} +Part II)+N, N_{adjunct} +(N+N), Num+(N_{adjunct} +N) в англійській мовах ілюструють низьку продуктивність (див. відповідно *добровільно вивчений білінгвізм, форма існування мови, polszczyzna mieszkańców miast, język pierwszej socjalizacji, shift-induced interference, language status planning, first language acquisition*).

У підрозділі 2.4 «Багатокомпонентні назви» досліджено структурні моделі творення чотири- та п'ятикомпонентних одиниць. В українській мові найчисленнішою серед чотирикомпонентних термінів є модель (Adj+N)+(Adj+N_G):

мовна політика офіційної одномовності; у польській мові однакову кількість прикладів ілюструють моделі: (N+Adj)+(N_G+Adj), N+Prep+(Adj+N+Adj), наприклад, *dwujęzyczność dziecięca typu jednoczesnego, socjolekty o szerokim zasięgu komunikacyjnym*. В англійській мові найбільшу продуктивність виявляє модель (Num+N)+(N_{adjunct}+N): *one-component language situation*. Багатокомпонентні одиниці відзначаються строкатістю частиномовної належності компонентів та порядком їх розміщення в межах терміна.

Третій розділ «Семантика термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах» присвячено зіставному дослідженню семантичної структури, спільних й відмінних семантичних ознак, парадигматичних відношень термінів соціолінгвістики відповідно до розробленої методики поетапного моделювання термінологічних полів.

У підрозділі 3.1 «Набір семантичних груп і їх структурна організація» обґрунтовано склад і структуру семантичних груп з увагою на кількість та повторюваність семантичних ознак, які сприяють встановленню парадигматичних відношень між термінами.

Віднесення того чи іншого терміна до складу семантичної групи зумовлене наявністю в його дефініції терміна, що містить вказівку на родові поняття. Цей термін як спільний компонент дефініції семантично пов'язаних одиниць отримує підставу стати базовим елементом групи. На основі розкриття семантичної структури термінів та з'ясування системних відношень між ними виокремлено 11 семантичних груп та встановлено їх базові терміни (реалізація першого та другого етапів моделювання термінологічних полів).

Семантична група «двомовність» / «*dwujęzyczność*» / «*bilingualism*». Базові терміни цих груп на основі реалізації інтегрального (укр. 'вживання двох мов', пол. 'posługiwanie się dwoma językami', англ. 'the use of two languages') та диференційних компонентів: укр. 'кількість мовців', пол. 'liczba ludności', англ. 'number of speakers', укр. 'рівень володіння двома мовами', пол. 'stopień kompetencji w obu językach', англ. 'equal proficiency in both languages', укр. 'функціональне розмежування ідіомів', пол. 'zróznicowanie języków pod względem funkcji', англ. 'clear functional compartmentalization of the two varieties' та ін. – утворюють групи похідних назв. Вони позначають кількісні параметри (укр. *індивідуальний білінгвізм, груповий білінгвізм, масовий білінгвізм, національний білінгвізм*; пол. *bilingwizm indywidualny, bilingwizm społeczny*; англ. *social bilingualism, individual bilingualism*), якісні параметри (укр. *симетричний білінгвізм, асиметричний білінгвізм*; пол. *dwujęzyczność zrównoważona, dwujęzyczność niezrównoważona*; англ. *balanced bilingualism, unbalanced bilingualism*) та оцінні параметри (укр. *диглосія*; пол. *diglosja*; англ. *diglossia*) функціонування двох мов у суспільстві. Найпоширеніші семантичні відношення між зіставляваними одиницями базуються на опозиціях тотожності, рідше зафіксовано термінологічні лакуни (пункт 3.1.1).

Семантична група «багатомовність» / «*wielojęzyczność*» / «*multilingualism*» об'єднує семантично тотожні похідні назви укр. *національна багатомовність*,

індивідуальна багатомовність, пол. *wielojęzyczność indywidualna, wielojęzyczność grupowa (społeczna)*, англ. *individual multilingualism, societal multilingualism*, виокремлені на основі ознак укр. ‘кількість мовців’, пол. ‘liczba użytkowników’, англ. ‘number of speakers’. Інші проаналізовані одиниці польської й англійської мов (наприклад, *wielojęzyczność oficjalna, official multilingualism*) вказують на термінологічні лакуни в терміносистемі української мови (пункт 3.1.2).

Семантична група «мовний контакт» / «kontakt językowy» / «language contact» охоплює розгалужену парадигму видових назв базового терміна в українській мові, ілюструючи явище міжмовної асиметрії. Зміни в ситуаціях поширення двох контактних мов зумовлюють появу таких явищ, як: укр. *перемикання кодів, змішування кодів, запозичення, інтерференція, мовна асиміляція, білінгвізм* та ін.; пол. *przełączanie kodu, mieszanie języków, zapożyczenie językowe, interferencja, asymilacja językowa, dwujęzyczność* та ін.; англ. *code-switching, code-mixing, borrowing, interference, linguistic assimilation, bilingualism, foreigner talk* та ін. Більшість одиниць мають тотожну семантичну структуру в трьох мовах. Розбіжності виявлено в кількісному складі семантичних груп. Так, в українській та англійській мовах на позначення типів переключення коду зафіксовано видові назви, відсутні в польській мові. Термін англійської мови *foreigner talk* формує лакуну в терміносистемах української і польської мов (пункт 3.1.3).

Семантична група «форма міксації мов» / «język mieszany» / «mixed language» об’єднує терміни, пов’язані семантичними компонентами укр. ‘змішування мов’, пол. ‘mieszanie języków’ та англ. ‘code-mixing’. До складу СГ увійшли назви, які ще не мають однозначного трактування в українській соціолінгвістиці (*суржик, трасянка*). Відсутність термінів на позначення окремих різновидів змішаних мов (наприклад, назви укр. *змішана мова* й англ. *bilingual mixed language* утворюють термінологічну лакуну в польській мові) вказує на зв’язок відповідних понять з ознаками мовної дійсності, а звідси – і з особливостями соціолінгвістичного знання. Відношення часткової симетрії у межах семантичних груп базуються на семантичних опозиціях включення. Для прикладу, в системі термінів англійської мови назва *creolization* позначає ширше поняття, ніж його відповідники в двох інших мовах, засвідчуючи глибше вивчення процесу креолізації в англійській літературі. Так, окрім терміна *nativization* (диференційна ознака ‘*first language*’), виокремлюють назви *abrupt creole* і *shift-induced interference*, що представляють інші способи утворення креольських мов. Подібних парадигм видових назв термінів укр. *креолізація*, пол. *kreolizacja* не виявлено (пункт 3.1.4).

Семантична група «мовне планування» / «planowanie językowe» / «language planning». Базовими компонентами постають відповідники укр. *мовне планування*, пол. *planowanie językowe*, англ. *language planning*, які актуалізують інтегральну ознаку ‘реалізація мовної політики’. В СГ англійської мови зафіксовано розгалужені синонімічні відношення між одиницями *language planning* та *language engineering, language management, language standardization, language determination, language development*, що зумовлює кількісні відмінності в номінації одних і тих самих понять у терміносистемах трьох мов. Виокремлення найменшої кількості видових назв терміна

мовне планування вказує на те, що мовна політика в Україні ще недостатньо аспектиалізована (пункт 3.1.5).

Семантична група «мовне законодавство» / «prawo jkzykowe» / «language legislation» охоплює терміни, що виражають значення правових форм реалізації мовної політики. На основі спільності змісту (інтегральна ознака ‘правове регулювання’) до складу групи входять еквівалентні одиниці: укр. *мовне законодавство, мовний закон, мовне право*, пол. *prawo jkzykowe, ustawa jkzykowa*, англ. *language legislation, language law, linguistic rights* (пункт 3.1.6).

У тексті дисертації проаналізовано й інші семантичні групи, зокрема: «форма існування мови» / «odmiana jkzykowa» / «language variety», «статус мови» / «status jkzyka» / «language status», «політична мова» / «jkzyk polityki» / «politicized language», «суспільний вплив» / «wpływ społeczny» / «social impact», «компоненти процесу комунікації» / «składniki procesu komunikacji» / «components of the process of communication» (пункти 3.1.7 – 3.1.11).

Щоб об’єднати виокремлені семантичні групи в термінологічні поля, виявлено спільні компоненти семантичної структури 11-ти базових термінів цих груп. Для прикладу, базові терміни *мовне планування, мовне законодавство, статус мови, форма існування мови* містять у своїй семантичній структурі ознаки ‘право’, ‘закон’, ‘вживання мови’, ‘регулювання мовних проблем’, ‘становище мови в державі’, ‘різновид функціонування мови’, ‘сфера функціонування мови’, ‘закріплений законодавством’ / ‘незакріплений законодавством’, які засвідчують спільність їхньої семантики і дають змогу віднести відповідні семантичні групи до складу одного термінологічного поля (реалізація третього етапу моделювання термінологічних полів).

У підрозділі 3.2 «*Моделювання термінологічних полів: ядерна зона, навколяядерна зона, периферія*» обґрунтовано терміни-домінанти, встановлено склад та структуру термінологічних полів соціолінгвістики у трьох мовах (див. Гістограму 1, с. 17).

Термінологічні поля змодельовано на основі семантико-логічного критерію (В. Кодухов, Г. Уфимцева, Н. Мініна та ін.) та принципу ідентифікації (Ш. Баллі). Він передбачає побудову поля від визначеної домінанти поля – терміна-ідентифікатора, що позначає базове соціолінгвістичне поняття і слугує основою пошуку всіх інших елементів поля (на підставі наявності у його семантичній структурі спільної інтегральної ознаки). Із визначенням терміна-домінанти пов’язаний четвертий етап моделювання термінологічного поля.

Пункт 3.2.1 «Обґрунтування термінів-домінант»

Базові терміни семантичних груп «білінгвізм», «багатомовність», «форма існування мови», «мовний контакт», «форма міксації мов», «статус мови» містять у своїй семантичній структурі ознаки ‘взаємодія мов’, ‘одна мова’, ‘дві мови’, ‘кілька мов’, ‘взаємний вплив мов’, ‘різновид функціонування мови’, ‘становище мови в державі’, ‘змішування мов’. Ці ознаки в найбільш узагальненому вигляді представлені в значенні терміна *мовна ситуація*, що виступає домінантою однойменних полів «мовна ситуація» / «sytuacja jkzykowa» / «language situation». Інші

одиниці поля об'єднуються навколо інтегральних компонентів: укр. 'мовна взаємодія', пол. 'wzajemne oddziaływanie języków', англ. 'language interaction', виокремлених в семантичному змісті термінів-домінант (підпункт 3.2.1.1).

Термін *мовна політика* виступає домінантою поля «мовна політика» в українській мові, а терміни *polityka językowa*, *language policy* в польській та англійській мовах як загальні назви, що містять семантичні ознаки 'реалізація мовної політики', 'мова', 'закон', 'різновид функціонування мови', 'становище мови в державі', необхідні для розкриття змісту інших одиниць поля. Семантичний зміст термінів-домінант актуалізує інтегральні компоненти 'мовні заходи' / 'przedsięwzięcia językowe' / 'language measures' (підпункт 3.2.1.2).

Термін *політична комунікація* є домінантою поля «політична комунікація» в українській мові, оскільки поняття, яке він виражає, тією чи іншою мірою представлено в дефініціях усіх компонентів поля. У польській та англійській мовах домінантами полів є терміни *komunikowanie polityczne*, *political communication*. Компоненти змісту термінів-домінант – ознаки 'мовні засоби', 'політична діяльність', 'суспільний вплив', 'компонент процесу комунікації' формують значення інших термінів поля. Інтегральними компонентами, які забезпечують утворення ТП, є ознаки: 'обмін політичною інформацією' / 'wymiana informacji politycznej' / 'transmission of political information', що підтверджує однакове розуміння змісту цих понять у різних соціолінгвістичних традиціях (підпункт 3.2.1.3).

З'ясування семантичних відношень між термінами-домінантами й одиницями різних семантичних груп дозволяє визначити склад термінологічних полів (реалізація п'ятого етапу моделювання термінологічних полів).

Пункт 3.2.2 «Виокремлення ядерної зони термінологічних полів»

Ядерну зону поля, окрім терміна-домінанти, формують терміни, які у своїй семантичній структурі містять інтегральний компонент значення або у дефініції – інваріантний термін як основний ідентифікатор.

Ядерна зона термінологічного поля «мовна ситуація» постає на основі аналізу семантичної структури термінів, що виявляють родо-видовий зв'язок із домінантою. До складу ядра поля увійшли 26 одиниць української мови та 17 і 21 термін польської й англійської мов, семантичний зміст яких ускладнюється принаймні однією додатковою ознакою. Для прикладу, за допомогою протиставлення ознак 'одна мова' – 'кілька мов' в українській мові та 'jeden język' – 'wiele języków', 'one language' – 'multiple languages' в польській й англійській мовах терміни укр. *мовна ситуація*, пол. *sytuacja językowa*, англ. *language situation* формують гіпонімічні ряди: укр. *ендогlossen мовна ситуація*, *екзогlossen мовна ситуація*, пол. *endoglosna sytuacja językowa*, *egzoglosna sytuacja językowa* та англ. *endoglossic language situation*, *exoglossic language situation*. Для трьох мов характерні розгалужені синонімічні зв'язки. В українській та польській мовах на позначення різновидів мовної ситуації поряд з термінами укр. *одномовність*, *двомовність*, *багатомовність*, пол. *jednojęzyczność*, *dwujęzyczność*, *wielojęzyczność* функціонують одиниці іншомовного походження. Терміни укр. *монолінгвізм* та *мультилінгвізм* та їх відповідники пол. *monolingwizm*, *multilingwizm*, англ. *monolingualism*, *multilingualism*

передбачають існування мезоніма – укр. *білінгвізм*, пол. *bilingwizm*, англ. *bilingualism*, репрезентуючи антонімічні відношення контрарного типу. Вищезгадані одиниці ілюструють явище міжмовної симетрії (підпункт 3.2.2.1).

Ядерна зона термінологічного поля «мовна політика» об'єднує терміни, утворені шляхом розвитку синтагмозначення терміна-домінанти або ж актуалізацією парадигматичних значень. Вони виявляють експліцитний та імпліцитний характер взаємодії із домінантою на основі ознак 'збереження/ зміна мовної ситуації', 'регулювання мовних заходів всередині/ поза межами держави', 'статус мови', 'сприяння / несприяння функціям мови' та ін. До складу ядерної зони потрапили 34 терміни української, 12 польської та 36 одиниць англійської мов. Набір термінів української та англійської мов зумовлений особливостями мовної ситуації та мовної політики в історії та на сучасному етапі. На розвиток термінологічного поля *polityka językowa*, очевидно, впливав той факт, що польське суспільство національно монолітне (підпункт 3.2.2.2).

Ядерна зона термінологічного поля «політична комунікація» виокремлена на основі ознак 'суб'єкт політичної комунікації', 'виборчий / міжвиборчий період', 'канал політичної комунікації', 'безпечна передача політичної інформації', 'засіб політичної комунікації' та ін., які формують семантичний зміст термінів, безпосередньо пов'язаних із домінантою. До складу ядра поля входить 25 одиниць української, 24 польської та 25 термінів англійської мов. На протигагу до української та польської мов, система англійських термінів не охоплює видових назв – безпосередніх семантичних похідних поняття *political communication*. Терміни *political discourse* і *politicized language* часто вживаються як відносні синоніми та засвідчують незначні відмінності у значенні з терміном-домінантою, а тому типами політичної комунікації постають формальні та неформальні засоби передавання інформації, як-от: *election broadcasts, TV news interviews, debates, talk-shows* та ін. (підпункт 3.2.2.3).

Пункт 3.2.3 «Виокремлення навколоядерної зони термінологічних полів»

Навколоядерну зону окреслюють терміни, визначені на основі аналізу семантичної структури термінів ядерної зони. Базові терміни груп навколоядерних зон входять до семантичної структури одиниць ядерної зони і пов'язані з ними безпосередніми семантичними зв'язками.

До складу навколоядерної зони термінологічного поля «мовна ситуація» (70 термінів української мови, 60 польської та 45 одиниць англійської мов) увійшли семантичні групи: укр. «двомовність», «багатомовність», «мовний контакт», «форма існування мови», пол. «dwujęzyczność», «wielojęzyczność», «kontakt językowy», «odmiana językowa», англ. «bilingualism», «multilingualism», «language contact», «language variety». Базові терміни *білінгвізм*, *багатомовність*, *мовний контакт* містять у своїй семантичній структурі спільну ознаку 'взаємодія мов', і, в свою чергу, (за допомогою диференційних ознак 'дві мови', 'кілька мов'), виконують роль семантичних компонентів у змісті терміна-домінанти. Термін *форма існування мови* виступає ідентифікатором для тлумачення змісту терміна-домінанти. Це вказує на безпосередній семантичний зв'язок терміна *мовна ситуація* і базових компонентів семантичних груп. З'ясовано, що навколоядерні зони у трьох мовах мають тотожну структуру (підпункт 3.2.3.1).

Навколоядерна зона термінологічного поля «мовна політика» охоплює 17 термінів української мови та 23 і 32 (відповідно) назви польської та англійської мов, об'єднані спільними ознаками 'реалізація мовної політики', 'право', 'закон', 'конституція', які формують семантичний зміст домінанти поля та її похідних. До складу навколоядерної зони увійшли дві семантичні групи: укр. «мовне планування», «мовне законодавство», пол. «planowanie językowe», «prawo językowe», англ. «language planning», «language legislation» (підпункт 3.2.3.2).

Навколоядерна зона термінологічного поля «політична комунікація» містить 28, 31 та 35 назв української, польської та англійської мов відповідно, які об'єднані в семантичні групи укр. «політична мова», «суспільний вплив», пол. «język polityki», «wpływ społeczny», англ. «politicized language», «social impact» на основі семантичних ознак базових термінів 'сукупність дискурсивних практик', 'сфера політики', 'суспільний вплив' (підпункт 3.2.3.3).

Пункт 3.2.4 «Виокремлення периферії термінологічних полів»

Периферія поля охоплює терміни, об'єднані навколо диференційних ознак одиниць навколоядерної зони, що свідчить про їх найслабший зв'язок із термінами ядра поля.

Периферія термінологічного поля «мовна ситуація» представлена двома семантичними групами: укр. «форма міксації мов», «статус мови», пол. «język mieszanu», «status języka», англ. «mixed language», «language status», які об'єднують 53 терміни української, 38 польської й 58 англійської мов (підпункт 3.2.4.1).

Периферію термінологічного поля «мовна політика» формують семантичні групи: «форма існування мови», «статус мови», «odmiana językowa», «status języka», «language variety», «language status», куди увійшло 57, 61, та 46 термінів в українській, польській та англійській мовах. Ці групи утворюють зону перетину із ТП «мовна ситуація», при цьому СГ «форма існування мови» увійшла до складу його навколоядерної зони, що підтверджує відому думку про розмиті межі периферії та здатність компонентів поля одночасно належати до різних зон кількох окремих полів (підпункт 3.2.4.2).

Периферія термінологічного поля «політична комунікація» охоплює 17 термінів в українській, 13 в польській та 11 в англійській мовах, об'єднаних у семантичні групи «компоненти процесу комунікації», «składniki procesu komunikacji», «components of the process of communication», які демонструють опосередковані семантичні зв'язки з ядерними одиницями поля, засвідчуючи у своїй семантичній структурі значну кількість диференційних компонентів (підпункт 3.2.4.3).

У підрозділі 3.3 «Прийоми відтворення безеквівалентних одиниць термінологічних полів» запропоновано терміни для заповнення виявлених термінологічних лакун. Терміносистема української мови виявляє 64 терміни, які не мають відповідників в польській й англійській мовах (*рідномовна політика, свідомий вплив на розвиток мови, безпосередній мовний контакт, рівноважна мовна ситуація* та ін.); 24 назви соціолінгвістичних понять зафіксовано лише в польській мові (*jednokrotne przełączenie kodu, wielojęzyczność fragmentaryczna, propaganda następcza, dwujęzyczność rodzinna* та ін.); 36 термінів англійської мови формують

лакуни в терміносистемах української і польської мов (*foreigner talk, patriotic purism, elite multilingualism* та ін.). Для пошуку відповідників одно-, дво-, три- та багатокомпонентних термінів застосовано прийом калькування. Наприклад, термін англ. *elite multilingualism* передано за допомогою лексем: укр. *елітарна багатомовність*, пол. *wielojęzyczność elitarna*. Описовий переклад застосовано у випадках, коли в мові перекладу немає лексичних еквівалентів, за допомогою яких можна було б адекватно передати значення терміна згідно з нормами відповідної мови. Для прикладу, англ. *shift-induced interference* постає як укр. *інтерференція, зумовлена переходом на іншу мову*, пол. *interferencja, spowodowana przejściem na inny język*.

Кількісні показники організації змодельованих термінологічних полів ілюструє рис. 1.

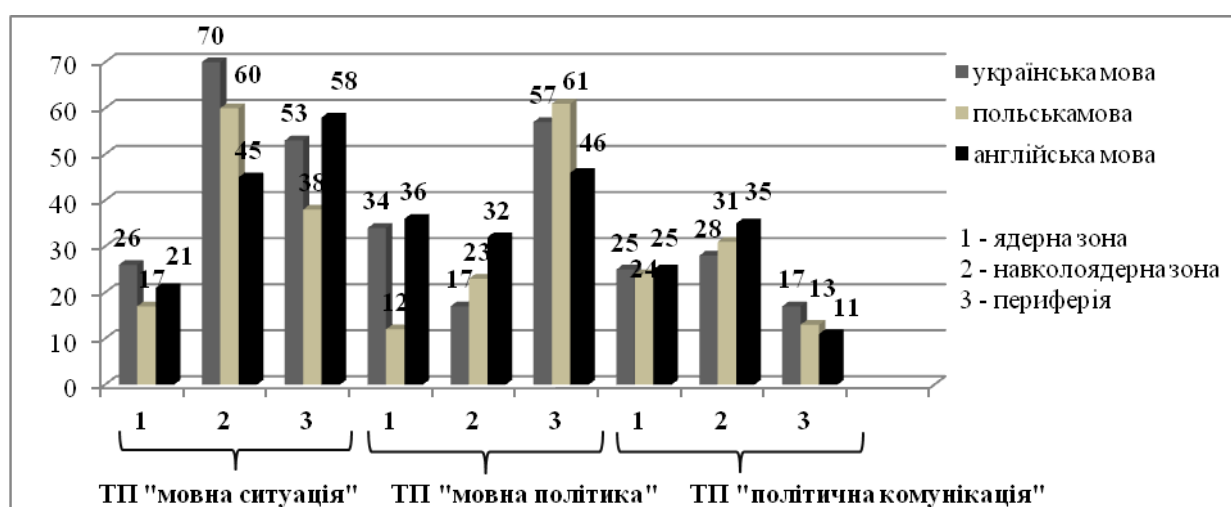

Рис. 1. Склад термінологічних полів «мовна ситуація», «мовна політика», «політична комунікація» в українській, польській та англійській мовах

ВИСНОВКИ

1. Отримані результати досліджень лексико-семантичних систем різних мов у працях українських та зарубіжних науковців дали змогу сформулювати в дисертації теоретичне підґрунтя для здійснення зіставного аналізу термінів соціолінгвістики на матеріалі української, польської та англійської мов. Системно-структурний підхід зумовив розкриття структурних та семантичних ознак одно-, дво-, три- та багатокомпонентних соціолінгвістичних термінів. Розроблена в роботі методика поетапного моделювання термінологічних полів у складі терміносистеми послужила засобом дослідження термінів та для укладання «Англо-польсько-українського навчального словника соціолінгвістичних термінів».

2. Структурні особливості соціолінгвістичних термінів-однословів ілюструють характерні для трьох терміносистем моделі: префіксальні, суфіксальні, скорочення (аббревіатури), а також моделі складних термінів (композиції, юкстапозиції). Афіксальні деривати, тобто одиниці, мотивовані через семантико-словотвірні

зв'язки з назвами того самого кореня, становлять найбільшу кількість одиниць (по 39 термінів в українській і польській та 31 термін в англійській мові). На наш погляд, це зумовлено класифікаційними властивостями афіксів: терміни одного класифікаційного ряду утворюються за однією словотвірною моделлю. Терміни-аббревіатури широко представлені лише в англійській мові, а паралельне використання термінів-комполітів та терміносполук спостерігаємо тільки в польській мові. За цим постають відмінні особливості розвитку та різний рівень стандартизації терміносистем.

3. Семантичні та граматичні ознаки дво-, три- та багатокомпонентних термінів вказують на переважання одиниць із відносно стійким зв'язком між компонентами, що пов'язано з їх здатністю доволно позначати структуроване на основі логіко-семантичного підпорядкування понять знання цієї галузі та утворювати синоніми без втрати семантичної цілісності.

Спільні та відмінні характеристики термінів зумовлені синтаксичними відношеннями між їх компонентами, набором граматичних категорій та засобів їх вираження у кожній з мов. Найбільшу частку серед термінів соціолінгвістики становлять двокомпонентні сполуки, які забезпечують диференціацію та конкретизацію наукових понять. Стрижневим словом двокомпонентних термінів, як правило, виступає іменник, а три- і багатокомпонентних – окремий термін або ж бінарна сполука, що сприяє встановленню чіткої структурної ієрархії соціолінгвістичних термінів за принципом родо-видових відносин.

Спільними для трьох мов є моделі Adj+N, Num+N, Part II+N; Adj+(Adj+N), (Adv+Adj)+N, які ілюструють подібність у відображенні системи соціолінгвістичних знань.

Спільними для двох мов є вісім моделей. Зокрема лише для української та англійської мов притаманні сполуки: (Adj+N)+Prep+N, (Part II+Adv)+(Adj+N); лише для української та польської мов – N+N_G, N+N_{GPI}, Adj+(N+N_G), N+(Adj+N_G), (Adv+Num)+N, (Adj+N)+(Adj+N_G).

Усі інші моделі характеризують різні мови. Українську мову: (Adv+Part II)+N, N+(Adj+N_{GPI}), N+Prep+(N+N_G), N+(N+N_G), (Adv+Adj)+(Adj+N), (Adj+N)+Prep+(N+N), (Adj+N)+(Adj+Adj+N_G); польську мову: N+prep+N_G; N+(N_{GPI}+N_G), N+(N_{GPI}+N_{GPI}), N+(Num+N_G), N+(N_G+Prep+N_L), N+Prep+(N_G+N_L), N+Prep+(Adj+N+Adj), Adj+Adj+(N+Adj), N+(N_G+N+N), (N+N+Adj)+Prep+(N+Adj); англійську мову: N_{adjunct}+N, N+prep+N, Part II+(N_{adjunct}+N), (N_{adjunct}+Part II)+N, Adj+(Part II+N), Adj+(N_{adjunct}+N), N_{adjunct}+(N+N), N+Prep+(N_{adjunct}+N), Num+(N_{adjunct}+N), (Num+N)+(N_{adjunct}+N), Adj+(Num+N_{adjunct}+N), (Adv+Adj)+(N_{adjunct}+N).

4. Дослідження семантики термінів та системних відношень між ними передбачає визначення набору і складу семантичних груп у трьох мовах. Здійснений зіставний аналіз 11 семантичних груп засвідчив, що терміни, які увійшли до їх складу, взаємодіють у таких напрямках, як: *повна відповідність*, *часткова відповідність* та *повна невідповідність* семантики (це й ілюструє універсальні та ідіоетнічні ознаки вербалізації соціолінгвістичних понять у кожній з мов).

4.1 Відношення *повної відповідності* виявляють одиниці з максимальним збігом складу і змісту семантичних компонентів. У цих прикладах українська, польська та англійська мови засвідчують подібність у формуванні семантично еквівалентних відповідників. Системні зв'язки представлені в межах семантичних груп опозиціями тотожності, підтверджуючи розвиток синонімії в терміносистемі соціолінгвістики.

4.2 Відношення *часткової відповідності* ілюструють терміни, які характеризуються незначними відмінностями семантичного змісту. На це вказують особливості реалізації гіперо-гіпонімічних відношень. Зафіксовано терміни, значення яких у одній мові виявляється ширшим, ніж у відповідників інших мов (*відношення включення*); а також ті, що мають спільні і відмінні компоненти значення (*відношення перетину*) і що виражають ширше (недиференційоване) поняття у порівнянні з іншими мовами, де йому відповідають кілька термінів з вузьким значенням. Це пов'язано з тим, що значення термінів кожної з мов може містити додаткові компоненти, зумовлені різним мовним членуванням навколишнього світу.

4.3 Відношення *повної невідповідності* поняттєвої бази соціолінгвістики дозволили знайти термінологічні лакуни, що вказують на відсутність в одній із зіставляваних мов спеціального позначення поняття, яке в іншій мові номінується окремою назвою. Подібні лакуни є одним із виявів національної специфіки лінгвокультур. Зафіксовані відмінності у складі семантичних груп найчастіше зумовлені більш детальною родо-видовою диференціацією понять на нижчих рівнях ієрархії. У дисертації запропоновано відповідники до безеквівалентних термінів в терміносистемах трьох мов, утворені за допомогою калькування та описового перекладу.

5. Застосування методики поетапного моделювання термінологічного поля до зібраного матеріалу посприяло виокремленню в кожній з мов трьох термінологічних полів, які мають тотожну структуру, але при цьому містять якісні та кількісні відмінності в складі одиниць.

Термінологічне поле «мовна ситуація» охоплює терміни (149 одиниць української, 115 – польської, 124 – англійської мови), об'єднані навколо інтегральної ознаки 'мовна взаємодія'. Ядро поля формує термін-домінанта *мовна ситуація* і похідні назви, що перебувають з нею у гіперо-гіпонімічних зв'язках. Склад навколоядерної зони формують одиниці, які входять до семного складу домінанти поля й термінів ядерної зони. Вона представлена семантичними групами: укр. «двомовність», «багатомовність», «мовний контакт» «форма існування мови», пол. «dwujęzyczność», «wielojęzyczność», «kontakt językowy», «odmiana językowa», англ. «bilingualism», «multilingualism», «language contact», «language variety». Периферійну зону окреслюють терміни, визначені на основі аналізу семантичної структури термінів навколоядерної зони. Базові терміни семантичних груп периферії формують зміст одиниць навколоядерної зони і пов'язані з ними безпосередніми семантичними зв'язками. Периферію у трьох мовах ілюструють дві семантичні групи: укр. «форма міксації мов», «статус мови», пол. «język mieszany», «status języka», англ. «mixed language», «language status».

Термінологічне поле «мовна політика» (74 одиниці української, 84 – польської, 83 – англійської мов), виокремлене на основі інтегральної ознаки ‘мовні заходи’. Кількісні відмінності у складі ядерних зон трьох мов зумовлені різним рівнем розвитку та уніфікації терміносистем. Навколоядерна зона представлена двома семантичними групами: укр. «мовне планування», «мовне законодавство», пол. «planowanie językowe», «prawo językowe», англ. «language planning», «language legislation». Периферію поля утворюють семантичні групи: укр. «форма існування мови», «статус мови», пол. «odmiana językowa», «status języka», англ. «language variety», «language status», компоненти яких свідчать про дифузність, оскільки формують зони перетину із термінологічними полями «мовна ситуація» та «політична комунікація».

Термінологічне поле «політична комунікація» (70 назв української, 68 – польської, 71 – англійської мов) об’єднує терміни навколо інтегральної ознаки ‘обмін політичною інформацією’. Навколоядерна зона у кожній з мов охоплює дві семантичні групи: укр. «політична мова», «суспільний вплив», пол. «język polityki», «wpływ społeczny», англ. «politicized language», «social impact», а периферія – одну групу «компоненти процесу комунікації», «składniki procesu komunikacji», «components of the process of communication».

6. Дослідження термінологічних полів «мовна ситуація», «мовна політика», «політична комунікація» підтверджує роль термінологічного поля як засобу добору та структурування термінів соціолінгвістики. Використання польового підходу щодо матеріалу кодифікованої у соціолінгвістичних словниках та енциклопедіях терміносистеми англійської мови, частково кодифікованої терміносистеми польської мови і некодифікованої терміносистеми української мови передбачає стандартизацію останньої в умовах глобалізаційних процесів у науці, сприяючи розвитку теорії української соціолінгвістики.

7. Зіставний аналіз термінологічних полів «мовна ситуація», «мовна політика», «політична комунікація» дав змогу систематизувати відповідники української, польської та англійської мов, виявити і заповнити термінологічні лакуни, сформулювати дефініції термінів для укладання реєстру навчального словника соціолінгвістичних термінів. Він розкриває теоретичні знання, інструментарій аналізу взаємодії мови і суспільства в різних соціолінгвістичних традиціях.

Перспектива дослідження полягає у застосуванні розробленої методики для моделювання складу та структури інших термінологічних полів з метою укладання повного реєстру «Англо-польсько-українського навчального словника соціолінгвістичних термінів».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Васильців О. С. Структурні особливості двокомпонентних термінів соціолінгвістики (на матеріалі української, англійської та польської мов) / Оксана Васильців // Граматичні студії : зб. наук. пр. / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 152–157.

2. Васильців О. С. Структурні особливості трикомпонентних термінів соціолінгвістики в українській, англійській та польській мовах / О. С. Васильців // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. – Вип. 3 (2). – С. 53–61.

3. Васильців О. С. Терміни на позначення взаємодії мови і політики (на матеріалі української, англійської та польської мов) / Оксана Васильців // Мова і суспільство / гол. ред. Г. П. Мацюк. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2015. – Вип. 6. – С. 35–45.

4. Васильців О. С. Особливості творення однокомпонентних термінів соціолінгвістики в українській та англійській мовах / О. С. Васильців // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 12. – С. 194–199.

5. Васильців О. С. Явище антонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах / О. С. Васильців // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба. – Хмельницький, 2015. – Вип. 9. – С. 23–28.

Публікації в іноземних виданнях

1. Васильців О. С. Гіперо-гіпонімічні відношення терміна білінгвізм в українській та англійській мовах / О. С. Васильців // Zbiór raportów naukowych : Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka. – Wrocław, 2014. – Cz. 5. – С. 112–118.

2. Васильців О. С. Явище синонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах / Оксана Васильців // Studia Ucrainica Varsoviensia. – Варшава, 2016. – С. 43–51.

Додаткові публікації

1. Васильців О. С. Структура дефініції соціолінгвістичного терміна в українській, англійській та польській мовах / Оксана Васильців // Мова і суспільство / гол. ред. Г. П. Мацюк. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2013. – Вип. 4. – С. 74–81.

АНОТАЦІЯ

Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено розкриттю структурних та семантичних особливостей термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах. Досліджено спільні та відмінні ознаки структури та семантики термінів з точки зору вербалізації соціолінгвістичних понять, виявлено набір терміноелементів та структурних моделей, за якими утворено терміни. Для аналізу ілюстративного матеріалу вперше

розроблено методику поетапного моделювання, яка дала змогу виокремити в роботі термінологічні поля «мовна ситуація», «мовна політика», «політична комунікація» в трьох мовах. Визначено структурну впорядкованість одиниць кожного з полів за інваріантним принципом *ядро – наколоядерна зона – периферія*. Укладено три розділи «Англо-польсько-українського навчального словника соціолінгвістичних термінів».

Ключові слова: зіставне термінознавство, структурна модель, термінологічне поле, семантична група, термін-домінанта, семантична ознака, повна відповідність, часткова відповідність, термінологічна лакуна.

АННОТАЦИЯ

Бутковская О. С. Структурно-семантические особенности терминов социолингвистики в украинском, польском и английском языках. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена раскрытию структурных и семантических особенностей терминов социолингвистики в украинском, польском и английском языках. Исследованы общие и отличительные признаки структуры и семантики терминов с точки зрения вербализации социолингвистических понятий, выявлен набор терминоэлементов и структурных моделей, по которым созданы термины. В диссертации впервые разработана методика поэтапного моделирования, которая позволила выделить в работе терминологические поля «языковая ситуация», «языковая политика», «политическая коммуникация» в трех языках. Определена структурная упорядоченность единиц каждого из полей по инвариантному принципу *ядро – околоядерная зона – периферия*. Составлены три раздела «Англо-польско-украинского учебного словаря социолингвистических терминов».

Ключевые слова: сопоставительное терминоведение, структурная модель, терминологическое поле, семантическая группа, термин-доминанта, семантический признак, полное соответствие, частичное соответствие, терминологическая лакуна.

SUMMARY

Butkovska O. S. Structural and semantic peculiarities of sociolinguistic terms in the Ukrainian, Polish and English languages. – Printed as manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology: speciality – 10.02.15 – General Linguistics. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The relevance of research topic is conditioned by the need to develop the theory of comparative terminology studies within systematic and structural approach to the analysis of terms pertaining to closely and distantly related languages, that shall ultimately foster the formation of theoretical basis for comparative lexicography and the compilation of educational sociolinguistic translation dictionary. The aim of the thesis is to identify the structural features of mono- and multicomponent sociolinguistic terms and to clarify their

semantics based on systematic and structural approach to the analysis of terminological systems of the Ukrainian, Polish and English languages in a comparative context.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, list of references (including 307 units of professional literature and 147 units of sources). The text of the thesis includes six histograms illustrating the obtained results, in particular the allocation of terminological fields "language situation", "language policy" and "political communication".

The introduction rationalizes the choice and the relevance of research topic and formulates the aims and the tasks, as well as the object, the subject and the novelty of the thesis. Additionally, it states the factual material and the methods, expands upon theoretical and practical significance of the results and provides the data on testing the main provisions of the study. Finally, it outlines thesis structure and scope. *The first chapter* is devoted to comparative analysis of terms in different linguistic traditions. It has been for the first time in terminology studies that stage-by-stage method of terminological fields modeling has been offered. The above method is based on general theoretical principles of comparing languages, theoretical results of researching lexical and semantic systems of different languages, categories and concepts of terminology studies and methods of comparative studies of terms structure and semantics. *The second chapter* is related to the comparative research of structural and word-forming features of sociolinguistic terms. The analysis of morphemic structure of mono-component terms has been performed. *In the third section* the component analysis of sociolinguistic terms dictionary definitions contributed to revealing their divergent and convergent semantic features, that allowed to distinguish – through the application of elaborated method – such terminological fields as "language situation", "language policy" and "political communication" in each language. The composition of terminological fields units (procedure of step-by-step identification) and their structural ordering in accordance with invariant principle *nuclear – near-nuclear zone – periphery* has been defined. Three sections of "English-Polish-Ukrainian Educational Dictionary of Sociolinguistic Terms" have been compiled.

Key words: comparative terminology studies, structural model, terminological field, semantic group, dominant term, semantic features, full correspondence, partial correspondence, terminological lacuna.

Підписано до друку 12.09.2016 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 183. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>